

- P. 205–217. URL: http://sreview.soc.cas.cz/uploads/3fcb23cf32413b3c81b227bbe9d24e3762bd0ba6_418_205NIJHU.pdf
3. Sala D. Political myth, mythology and the European Union. *Journal of Common Market Studies*. 2010. No 48. P. 1–19. URL: http://www.academia.edu/20818148/Political_Myth_Mythology_and_the_European_Union_jcms_2039_1..20
 4. Stephen M. Walt. Great Powers Are Defined by Their Great Wars. Even the most rational leaders are influenced by the power of collective memory. URL: <http://foreignpolicy.com/2017/09/21/great-powers-are-defined-by-their-great-wars/>
 5. The Invention of Tradition / Eds. E. Hobsbawm, T. Ranger. N.Y.: Cambridge University Press, 1983. 324 p. URL: http://psi424.cankaya.edu.tr/uploads/files/Hobsbawm_and_Ranger_eds_The_Invention_of_Tradition.pdf
 6. Berger Th. War, Guilt and World Politics After World War II. Cambridge and New York: Cambridge University Press, 2012. 260 p.
 7. Апрыщенко В. Ю. Память как безопасность. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/pamyat-kak-bezopasnost>
 8. Васильев А. Memory studies: единство парадигмы – многообразие объектов. URL: <http://www.nlobooks.ru/node/2640>
 9. Курилла И. «Возвращение Сталина»: Как понять обострение исторической политики в России? URL: http://www.ponarseurasia.org/ru/memo/201606_Kurilla
 10. Лавров С. Историческая перспектива внешней политики России. Размышления на новом этапе международного развития //Россия в глобальной политике. 3 марта 2016. URL: http://www.globalaffairs.ru/global-processes/Istoricheskaya-perspektiva-vneshnei-politiki-Rossii-18017_
 11. Политика памяти в постсоветской России. URL: <https://postnauka.ru/video/41333>
 12. Хальбвакс М. Коллективная и историческая память. *Неприкосновенный запас*. 2005. № 2–3. URL: <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/ha2.html>
 13. Крунвалль Ч. Вторая мировая как объединяющий фактор. URL: <http://inosmi.ru/politic/20160511/236475223.html>

КОЛЕКТИВНА ПАМ'ЯТЬ МАЙДАНУ ЯК ВІЗІЯ НОВІТНЬОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Гордієнко Михайло

The article deals with the phenomenon of collective memory as an ontological basis for the formation of the national identity of Ukraine in the conditions of its social transit. It is proved that the collective memory of

Ukrainians of the modern age is expedient to measure the passionarity of the Maidan, where the dignity of the people and the subjectivity of a political nation are fought. Maidan formulates a new system of values and sets benchmarks of behavior.

Key words: *Maidan, collective memory, society, national identity, aggression, integration.*

Падіння радянського тоталітаризму започатковує нову віху боротьби за українську державність на засадах плюралістичної демократії, верховенства права, свободи, гуманізму, ринкової економіки. Однак романтичне піднесення та ейфорія на зорі незалежності у подальшому змінюється клановою олігархією, криміналом, хаосом і тотальною кризою. Як засвідчує досвід соціальної еволюції постколоніальних суспільств, на руїнах комуністичної системи легко приживаються диктаторські режими, а не демократичні цінності. Яскравим прикладом сучасної диктатури з неокolonіальними амбіціями є путінський режим. Він освоює соціальний простір шляхом гібридної війни, пріоритетним завданням якої є руйнація колективної пам'яті народу, зомбування його свідомості, фальшування історії тощо. У добу нетократії легко підкорити той народ, який страждає на амнезію пам'яті. Потугами інформаційних технологій здійснюється маніпуляція пам'яті суспільства, навіювання потрібних для влади міфологем і стереотипів з метою програмування бажаної поведінки підданих. Засобом протидії зомбуванню свідомості людей є мобілізація колективної пам'яті суспільства. Доки в народі жива пам'ять про знакові події свого минулого, які визначають ідентифікаційні координати його буття в часі та просторі, доти нація спроможна ефективно протидіяти асимілятивним впливам неоімперських потуг.

Метою цього дослідження є аналіз феномену колективної пам'яті як онтологічної засади формування національної ідентичності України в умовах її соціального транзиту. Ми підтримуємо ті акценти на перебіг знакових подій новітньої України, які розставляє І. Сюдюков. Вони формулюються так: «Без фальшивої риторики можна стверджувати, що шлях, пройдений державою та нашим народом – від романтичних ілюзій 1989–1991 рр., до «диких» псевдоринкових квазіреформ 1990-х, до «олігархізації» нашого економічного, відтак політичного життя за часів кумівської системи, до героїчно-наївного помаранчевого майдану 2004-го, до капітулянтських «універсалів» та «меморандумів» Ющенка, до сім'ї «професора» Януковича, до Майдану Гідності та війни на сході з путінським агресором (ось коли Україна мусила йти крізь вогонь) – усе це разом узятє має бути осмислене, проаналізоване, записане у пам'яті народу. (Не забуваймо нічого з того, хто що заявляв, а, головне, робив 5, 10, 25 років тому – бо коротка пам'ять є проявом рабської сліпоты!)» [7, 20]. Отже, колективну пам'ять українців новітньої доби доцільно вимірювати

пасіонарністю Майдану. На цьому ми будемо наголошувати й у подальшій аргументації цього дослідження.

Апеляція до пам'яті як соціального феномену характерна не тільки для вітчизняної реальності, вона є трендом глобального масштабу. Французький вчений П. Нора говорить про всесвітнє торжество пам'яті, яка може витиснути слово «історія» і поставити її заняття на службу пам'яті. Зокрема, він зазначає, що «світ затопила хвиля згадування, міцно поєднавши вірність минулому – дійсному чи уявному – з почуттям приналежності, з колективною свідомістю й індивідуальною самосвідомістю, з пам'яттю та ідентичністю... Після падіння Берлінської стіни і зникненням Радянського Союзу, наступив момент «набуття пам'яті» у Східній Європі» [5]. Саме розривом історичної й часової тяглості суспільства, вважає П. Нора, актуалізується феномен пам'яті. Проблема в тому, що минуле перестало бути гарантією майбутнього. Тому колективна пам'ять стала рушійною силою і фактором тяглості соціальних процесів. Звідси випливає тісна кореляція між пам'яттю й соціальною ідентичністю, які стали практично синонімами. Порівняно з історією, яка завжди перебувала під контролем владних структур, вчених або професіоналів, пам'ять наділена новим престижем демократичності і протесту. Ідея колективної пам'яті емансипує й сакралізує соціальну ідентичність, стає чинником легітимації суспільних відносин.

Перебуваючи перманентно в орбіті колоніальної залежності, колективна пам'ять української нації зазнала суттєвих травм і деформацій. Імперська влада завжди прагнула стерти з пам'яті нашого народу його ідентифікаційну матрицю. Утвердивши формально-юридичний суверенітет, Україна й досі виборює свою політичну суб'єктність. Наразі замість зміцнення демократичних інститутів держави маємо ерозію національної ідентичності, анексію та окупацію наших територій московськими загарбниками. Адекватно протистояти ворогові нам бракує не тільки сучасної зброї чи професійної армії, а й критичної маси національно свідомих і патріотично сумлінних громадян, що мислять українофільськими категоріями колективної пам'яті. Звичайно, таку верству людей колишня радянська система, а нині путінський режим цілеспрямовано переслідує й знищує. Тому наразі відчутною проблемою є вакуум антропологічного, соціально-політичного й світоглядного капіталу для реалізації європейської парадигми державотворення, як це зробили прибалтійські країни, поляки, чехи та інші колишні сателіти Москви. Нині на українських теренах відбувається реванш неоімперіалізму під орудою Кремля. Ці обставини змушують нову генерацію наших патріотів жертвовно продовжувати визвольні змагання. Вони апріорі приречені на успіх, адже ворог ніколи не здолає того народу, який об'єднаний архетипами колективної пам'яті своїх предків.

Колоніальні утиски і фізичне нищення українського субстрату не зламали духовної екзистенції народу. Генетика вольності та інстинкти гідності нашого народу виявилися живими і до сьогодні. Коли політичний режим починає діяти супроти волі громади чи зовнішні сили зазіхають на територіальну цілісність держави, українці мобілізують колективні зусилля спротиву. Універсальною локацією протестних рухів став Майдан, де виборюється гідність народу й суб'єктність політичної нації. Докорінні соціальні зміни відбуваються шляхом революцій, які несуть, за словами А. Гальчинського, «завжди оптимістичні сподівання. І вони мають бути обов'язково реалізовані. Тут потрібно попередити нову хвилю розчарувань... Має бути опрацьована амбітна стратегія нового етапу розвитку суспільства, в який ми вступили. Вона повинна відповідати самому духові Майдану, його патетиці. Ще недавно ми виступали за імплементацію чужого досвіду. Нині ситуація змінилася. Майдан став генератором нових, ще достатньою мірою не осмислених, невідомих світові цінностей, які спираються на віковічні надбання українського народу. Нам потрібно зробити все, щоб зберегти відповідну наступність. Переконали у тому, що ключ до нашого майбутнього лежить у нашому минулому» [1, 19–20]. Треба додати, що Майдан – це ексклюзивна форма самоорганізації спільноти, яка не має аналогів у світі. У його структурах сублімуються органічні прагнення нації ствердити свою політичну суб'єктність та демократичну перспективу.

Перехідний етап еволюції постколоніальної України потребує установлення ідейних та соціокультурних орієнтацій, системи базових цінностей, що сприяють інтеграції суспільств і забезпечують його мобільність. На різних етапах розвитку людської цивілізації консолідуючу місію соціуму виконували такі субстанції, як міфологія, релігія, національна ідея. Під впливом глобалізації відбувається прискорена деградація автентичності індивіда, соціальних страт, націй. Щоб повністю не втратити самотність у стихії глобалізації, сучасна спільнота мусить шукати маркери стабільного буття. Ключовим серед них є колективна пам'ять минулого, яка здатна закріплювати й відтворювати досвід попередніх поколінь, тривалий час зберігати значущу інформацію і вводити її у сферу свідомості та поведінки людей. Колективна пам'ять не просто акумулює та здійснює репродукцію соціальних подій, а робить символічну реконструкцію минулого й теперішнього, забезпечує тяглість і стійкість соціального організму, визначає ідентичність нації та утримує її в системі автентичних координат. Колективна пам'ять впливає на свідомість і поведінку людей, стимулює чи, навпаки, стримує їхню активність.

Ресурсом колективної пам'яті часто зловживає маргінальна влада. Для лобювання своїх рішень політична партія чи окремих чиновників апелює до фактів і подій минулого, намагаючись їх фальсифікувати на свою користь. Історія в пострадянському просторі є об'єктом політичних

маніпуляцій. Особливо цинічно приватизує українську історію путінська Росія. Переписування історії здійснюється не тільки для того, щоб показати фальшиву велич російського народу та його керманічів. Фальсифікація минулого є провідним компонентом гібридної війни. Якщо Кремлю вдасться сублімувати такі фальшиві наративи своєї пропаганди, як «громадянська війна в Україні», «Майдан – це штучний проект Америки», «бандерівці – політичні екстремісти» тощо, в політичну пам'ять і свідомість не тільки свого населення, а й світовій громадськості, тоді військова експансія Путіна проти України набуде легітимного характеру.

Щоб уникнути такої перспективи, важливо зрозуміти першоджерела нинішньої тотальної кризи й деградації українського соціуму. В основі її лежить не бездарна еліта, корумпована влада чи продажні суди. Це вже наслідки системної проблеми, джерела якої детермінуються сегментованим простором колективної пам'яті українців. Субстрат української спільноти існує в умовах такої поляризованої дихотомії: з одного боку – етатистська свідомість радянської доби, з іншого – олігархічно-кланова система сучасності. Єдине, що їх об'єднує – це тотальна система корумпованих відносин. Своє бачення цієї дихотомії аргументує Я. Грицак. Він стверджує, що «політика амбівалентності значною мірою збігалась із панівною в Україні колективною пам'яттю: багато громадян України намагаються поєднати у свідомості два наративи: советський і національний, включаючи при цьому антагонічні події та постаті... Головні герої та антигерої української історичної свідомості чергуються саме в такому порядку: Хмельницький і Пьотр I, Брежнев і Грушевський, Чорновіл і Хрущов, у першому випадку (герої) та Горбачов і Сталін, Бандера і Кравчук, Ленін і Петлюра у другому (антигерої)» [2, 269]. В цьому середовищі створюються умови для конфронтації і хаосу, а не для співробітництва і солідарності. Цю трагічну колізію поки не подолано, а значить позиції українського державотворення є дуже вразливими. Якісна альтернатива постколоніальній деградації формується Майданом, який репрезентує парадигму цілісності української нації.

Наразі еволюція української державності проходить точку своєї біфуркації, коли потрібно не тільки терміново проводити радикальні реформи й вживати антикорупційні заходи, а й відновлювати територіальну цілісність держави. Необхідна консолідація зусиль в усіх напрямках і мобілізація екзистенційного потенціалу народу. Через Майдан українці долають поріг страху й набувають досвіду жертвовної боротьби з олігархічною владою та неоімперською агресією Росії. «Відповіддю на революційне насильство Майдану стала путінська контрреволюція, путч російської влади на міжнародному рівні. Воєнна інтервенція в Україну, підтримка сепаратистського тероризму, витворення у Європі нового фашистського інтернаціоналу – кремлівська політика спрямована

насамперед на знищення Майдану як політичного явища, на ліквідацію всіх його можливих наслідків... Нереалізований революційний шанс соціальних змін перетворюється у свою ідеологічну протилежність – це основний політичний урок, який ми маємо пам'ятати після перемоги Майдану» [8, 8]. Щоб уникнути нових соціальних збурень у формі антимайдану чи іншого неконтрольованого бунту мас, влада має адекватно реагувати як на соціальні запити громадян, так і давати адекватні відповіді путінському варварству.

А ще не треба забувати про ключову візію Майдану – рух до Європи з українським обличчям. Колективна субстанція – Майдан – формулює нову систему цінностей не тільки для національної ідентифікації українського суспільства, а задає еталони поведінки, зразки жертвних вчинків для європейської спільноти у відстоюванні демократичних цінностей. Тут колективна пам'ять набуває асиметричної взаємодії. Мова йде про те, що Україна зараз тримає рубезі миру і спокою для людської цивілізації. Але нинішні політичні реалії засвідчують, що не тільки в імперській Росії, а й в таких демократичних країнах, як Англія та США не все гаразд з політичною пам'яттю. Згідно з Будапештським меморандумом ці держави взяли на себе зобов'язання бути гарантами нашого суверенітету й територіальної цілісності. Одна з країн – Росія – не просто проігнорувала ці зобов'язання, а брутально порушила міжнародне право й цивілізовану етику комунікації, розв'язавши гібридну війну проти України. Путінська пропаганда здійснює цілеспрямоване дроблення національної пам'яті українців. Інші держави також недооцінюють масштабів загрози для себе путінської деспотії й замість рішучої ізоляції кремлівського левіафана протидіють цьому варварству в центрі Європи надто ліберально й стримано.

Така інертна політика цивілізованого світу, який не спромігся навіть створити антипутінської коаліції, є викликом для молоді української держави. Вона вистоїть у цьому протистоянні лише за умови мобілізації пасіонарних ресурсів нації, соборної волі, громадянського сумління й архетипів пам'яті всього суспільства. Колективна пам'ять минулого – найважливіший елемент буття наряду, який дозволяє підтримати тяглість його національної еволюції, спадкоємність соціального досвіду. Особливо цей досвід актуальний для перехідних, незрілих державних інституцій. Якщо його бракує, то різко знижується соціальний імунітет суспільства, яке стає вразливим до зовнішніх впливів. Ми аргументуємо ідею про те, що підґрунтя української візії має базуватися на відродженні й популяризації власної духовно-культурної спадщини, автентичних традицій, релігії та колективної пам'яті. В ідейно-політичному вимірі це інтегрується консервативною парадигмою. Класик української політичної думки В. Липинський у цьому контексті зауважує: «Шлях до реальної, а не тільки літературної, – шлях до повної, а не однобокої – Української Нації

веде через відродження консерватизму... Слабкість консерватизму лежить в основі слабкості пам'яті серед місцевого громадянства: політичної та культурної безтрадиційності людей, що живуть в Україні, і неусвідомлення місцевим українським громадянством свого власного історичного досвіду» [4, 444]. Виходячи з логіки Липинського, консервативна політика створює онтологічні засади успішного поступу національної держави, бо спирається на архетипи пам'яті, традиції, культуру, релігію народу.

Загострену увагу українського суспільства до минулого – культури, історії, традицій – можна трактувати як зворотну реакцію людей на заборону автентичних цінностей деспотичним режимом. Тому процес утвердження політичної нації тісно корелюється з концептом політичної пам'яті. Саме апеляція до власної історичної спадщини з метою об'єктивної реконструкції минулого і співставлення його із сучасним створює надійне підґрунтя державотворчим процесам. Лише перевірка часом та практикою суспільних відносин робить об'єктивну верифікацію того чи іншого соціального явища чи процесу. Спокуси корумпованої влади ігнорувати об'єктивні реалії життя й практикувати авторитарні моделі управління чи зловживати популістською риторикою вгамовуються майданними акціями громадянського суспільства. Політична історія новітньої України пишеться жертвними вчинками наших патріотів. У політичній пам'яті теперішніх і наступних поколінь українців назавжди закарбувалося те, що «Майдан – явно демонстрована публічна єдність всієї України. Географія загиблих на Майдані в лютому 2014 року – це географія всієї країни, це географія мортирологічної єдності країни. У цьому сенсі політичній кров'ю Майдан отримує особливий статус для країни. Ось чому для української кримінально-корпоративної влади виявилось так важливо знищити Майдан – інакше їй було неможливо зберегти бажану нерівновагу, в якій вона домінувала» [3, 103]. А українській громаді, щоб мати консолідовану перспективу, потрібно зберігати пам'ять про жертвність Майдану і шанувати тих осіб, які віддали життя за свободу своєї країни.

Динаміка сьогодення вимагає формувати консенсусну модель національної ідеї, навколо якої зможе об'єднатися широкий спектр пасіонарного субстрату. У постмайданній Україні його репрезентують насамперед когорта тих громадян, сумління і воля яких гартується на революційних майданах та у війні з Московією. В умовах гібридної війни люди перевіряються на міцність і спроможність виборювати політичну суб'єктність нації. Її концептуальні парадигми буття окреслює професор Лондонської школи економіки Е. Сміт. Він вважає, що «націю можна визначити як сукупність людей, що має власну назву, свою історичну територію, спільні міфи та історичну пам'ять, спільну масову, громадську культуру, спільну економіку і єдині юридичні права та обов'язки для всіх

членів» [6, 23]. Досягти збалансованої присутності усіх вищезгаданих компонентів націєтворення в середовищі гібридного впливу є вкрай складним завданням. Насамперед цьому перешкоджає імперська пропаганда антиукраїнських фейків, які спрямовані на дифузю колективної пам'яті українства й дискредитацію ключових маркерів національної ідентичності. Соціальний простір, в якому панує розбрат і ворожнеча, значно легше підкорити і нав'язати систему імперських цінностей.

Узагальнити вищесказане хочеться такими рефлексіями. У тривалій долі українського буття були злети і падіння, перемоги і поразки, відчай і надії. Наша нація завжди актуалізує трагічні сторінки історії, яку, справді, за висловом В. Винниченка, не можна читати без брому. Цей песимізм виснажує націю, нівелює мотиваційні чинники її екзистенції. Проголосивши державність на початку 90-х років минулого століття, нині українці піднялися до рівня формування політичної нації. Складний і тривалий процес конвертації етнічної маси у зрілу політичну суб'єктність нації базується на засадах спільної історії, традиції, культури, релігії і колективної пам'яті. Сьогодні настав час змінити акценти національних пріоритетів. Із трагедій потрібно робити конструктивні висновки, щоб не повторювати їх у перспективі. А на озброєння треба брати досягнення і успіхи, як стимули для соціальної динаміки. Серед таких успіхів і знакових подій є ексклюзивна самоорганізація Майдану, героїчні сторінки вітчизняної війни проти путінської деспотії, діяльність волонтерів, медиків, правозахисників тощо. Колективна пам'ять Майдану заповнює екзистенційний вакуум свідомості постгеноцидного суспільства новими сенсами й мотиваційними рефлексіями. Вони мають стати наріжним каменем національної пам'яті й підґрунтям для формування новітньої ідентичності України.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Гальчинський А. Помаранчева революція і нова влада. Київ: Либідь, 2005. 368 с.
2. Грицак Я. Страсті за націоналізмом: стара історія на новий лад. Київ: Критика, 2011. 350 с.
3. Дацюк С. Передумови та суть Майдану 2013–2014. *МАЙДАН. (Р)ЕВОЛЮЦІЯ ДУХУ: Мистецько-культурологічний проект* / автор і куратор проекту Антін Мухарський. Київ: НАШ ФОРМАТ, 2014. С. 98–106.
4. Липинський В. Листи до братів-хліборобів про ідею і організацію українського монархізму. Київ; Філадельфія, 1995. 470 с.
5. Нора П. Всемирное торжество памяти. *Неприкосновенный запас. Дебаты о политике и культуре*. 2005. № 2–3 (40–41). С. 37–51.
6. Сміт Д. Національна ідентичність. Київ: Основи, 1994. 224 с.

7. Сюдюков І. Україна йде крізь вогонь: робота над помилками. *День*. 2016. № 190–191. 21–22 жовтня. С. 20.
8. Черепанин В. Майдан: повернення Європи. *Політична критика*. № 5. Київ: Центр візуальної культури, 2016. С. 6–10.

Вплив історичної пам'яті на культурну та національну ідентичність

ІСТОРИЧНА ТРАВМА: СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНЕ ЯВИЩЕ ЧИ НОВИЙ МЕТАНАРАТИВ?

Усатенко Ігор

The objective of this article is to make a comprehensive analysis of the historical trauma's discourse in the context of transformation of historical memory. The article also reviews Ukrainian and foreign historiography and defines the main elements, which act in the social process of trauma's construction.

Key words: *historical trauma, collective identity, carrier group, narrative memory.*

Поява на початку 80-х років ХХ ст. новаторських монографій Е. Геллнера [7], Б. Андерсона [3] та Е. Гобсбаума [5], які заклали основні теоретичні підвалини під конструктивістське трактування феномену націєтворення, не лише дала поштовх для поживлення наукових студій у цьому напрямі, але й змусила по-новому поглянути на класичні та модерні соціально-гуманітарні дискурси. Однією з таких парадигм, яку також не оминула подібна доля, була концепція колективної (історичної) травми.

Хоча, на думку багатьох дослідників, теоретико-методологічні корені цієї парадигми сягають другої половини ХІХ – початку ХХ ст. та опираються на роботи А. Ойленбурга, Й. Бресера, З. Фрейда, П. Жане, Ж.-М. Шарко [16], сам концепт колективної травми (інакше «історичної травми») є достатньо недавнім. Вперше, у значенні близькому до сучасного, це поняття було вжито у відомій книзі американського соціолога К. Еріксона «Everything in Its Path («Все на своєму шляху», 1976). Книга була присвячена маловідомій на той час темі катастрофічної повені в Буффалло-Крік у Західній Вірджинії у 1972 р. Саме у ній учений писав про те, що під колективною травмою він розуміє: «удар по